

Здравко СТОЈКОСКИ

независен истражувач

БРИТАНСКО-РУСКИОТ РЕФОРМСКИ ПРОЕКТ ОД 1908 ГОДИНА И МАКЕДОНИЈА

Кон крајот на 1907 и во текот на 1908 година повторно се засилил интересот на големите сили за Македонија и за македонското прашање. Причините за тоа се многубројни и можат да се бараат како во внатрешните состојби во Македонија и во Османлиската Империја така и во интересите и односите меѓу самите големи сили. Меѓу внатрешните прилики, кои постојано го привлекувале вниманието на европската јавност, можат да се издвојат: континуираното безвластие кое владеело во Османлиската Империја и во нејзините балкански области, постојаните судири помеѓу различните вооружени паравоени формации во Македонија, најчесто испраќани од соседните држави Грција, Србија и Бугарија, нивните провокации, репресии и злосторствата што ги вршеле врз недолжното цивилно население и слично. Тука треба да се има предвид и неуспехот на претходниот мирцтегшки реформски проект од октомври 1903 година, кој бил наметнат од страна на големите сили по задушувањето на Илинденското востание со цел да се смири и да се стабилизира состојбата во трите вилаети на Империјата (односно во Македонија).

Од друга страна, за засилениот интерес на големите сили во однос на македонското прашање важна улога играле и нивните стратегиски политички односи и интереси. Имено, во овој период настанале промени во политиките на некои од големите сили чии интереси биле свртени кон т.н. источно прашање, а во тој контекст и кон Балканот и Македонија. Тоа, во прв ред, се однесува на Австро-Унгарија и на Русија. Стратегиските интереси на двете империи долго време се испреплетувале на Балканот и од нив во голема мера зависело дали ќе се задржи статус кво на Балканот

или ќе дојде до некакви поместувања, промени, реформи и слично. Позицијата и интересите на овие две земји на Балканот биле признати и од страна на другите заинтересирани сили: Велика Британија, Франција, Германија и Италија. Поради тоа, главни носители на сите претходни иницијативи и реформски проекти што се однесувале на Македонија, вклучувајќи ги и последните, т.н. мирцтегшки реформи, биле токму Австро-Унгарија и Русија.

Меѓутоа, мирцтегшките реформи, како и многу други претходно, не ги дале очекуваните резултати, бидејќи ниту големите сили, а ни самата Османлиска Империја не била сериозно заинтересирана за нивното целосно спроведување. Во следните години Русија била зафатена со војната на исток со Јапонија, како и со внатрешните немири, поради што еден период не била во можност да ѝ се посвети на ситуацијата на Балканот. Ваквата ситуација сакала да ја искористи Австро-Унгарија и да ги зацврсти своите позиции на Балканот. Во почетокот на 1908 година таа поднела барање до Портата за добивање дозвола за изградба на железничка линија која требало да ја поврзува Босна и Херцеговина преку Митровица со Солун.¹ Позитивниот одговор на ова барање им послужил на османлиските власти како ефективно средство да го минираат целокупниот мирцтегшки реформски проект. Со добивањето на концесијата за железницата, Австрија се надевала на остварување на своите дамнешни интереси, имено преку Македонија и Вардарската долина да навлезе длабоко на Балканскиот Полуостров и да добие излез на Егејското Море и контрола на солунското пристаниште.

Ваквите австроунгарски планови предизвикале незадоволство кај Русија, која сметала дека на тој начин Австро-Унгарија ги нарушува нивните претходни договори за заедничка акција во однос на Балканот и на Македонија. Русија се плашела дека додека е таа зафатена со војната на Далечниот Исток и со внатрешните револуционерни немири, може да дојде до евентуално австриско воено навлегување во Македонија, за што се шпекулирало и во тогашната европска јавност. По завршувањето на војната со Јапонија и смирувањето на внатрешната ситуација, руската држава

---

¹ Anderson, Frank Maloy and Amos Shartle Hershey, *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870-1914*. Prepared for the National Board for Historical Service (Washington: Government Printing Office, 1918), 389, пристапено на 30 октомври 2012, <http://archive.org/details/handbookfordiplo00ande/>.

повторно била во можност да го сврти своето внимание кон состојбите на Средниот и на Блискиот Исток, но и на Балканот. Но, во меѓувреме, политичките околности се измениле и руската дипломатија сè повеќе била принудена да избира страна, и тоа помеѓу Германија и Австро-Унгарија на едната или Франција и Велика Британија на другата страна. Австрија била долгогодишен ривал на Русија во однос на Балканот и на Османлиската Империја, додека сè поголемото економско и воено зајакнување на Германија и нејзините сè посилни позиции во однос на Османлиската Империја на Блискиот и на Средниот Исток директно ја загрозувале Русија. Во исто време ваквото јакнење на Германија ја загрозувало и Велика Британија. Од друга страна, Русија уште од порано била во пријателски и сојузнички односи со Франција. Ваквите околности ја натерале руската влада да започне политика на приближување на односите со Велика Британија. На сметка на тоа, таа постепено отстапувала од „двојната австро-унгарска – руска конзервативна политика на Балканот и сè повеќе да се приближува кон британските радикални предлози во однос на Македонија“.² За ваквото преориентирање на руската политика големо влијание имало и влошувањето на нејзината внатрешна и надворешна позиција, како резултат на неуспешната војна со Јапонија и сè посилното револуционерно движење во земјата, кое претставувало закана за царскиот режим.

Во исто време се засилил интересот на британската дипломатија за т.н. источно прашање. Британија била загрижена од сè поголемото јакнење на Германија и на нејзината улога во однос на Османлиската Империја и на Блискиот Исток, територии за кои Британците отсекогаш покажувале стратегиски интерес. Во текот на август 1907 година дошло до потпишување на еден британско-руски договор за зближување, со кој биле решени меѓусебните недоразбирања и биле поделени сферите на влијание на Средниот Исток, во Персија и во Авганистан. Овој договор, заедно со претходните француско-руски и англиско-француски договори, претставувал основа за создавањето на Тројниот сојуз, или Антантата, од времето на Првата светска војна.³

² Јован Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908* (Скопје: Архив на Македонија, 1994), 45

³ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 39.

Како резултат на британско-руското зближување и на новите односи меѓу големите сили на Балканот, се појавиле нови идеи и предлози за реформи во Македонија. Тие требало да ги заменат постојните мирцтегшки реформи со еден поширок и порадикален реформски проект. Кон крајот на 1907 и почетокот на 1908 година британската дипломатија предводена од државниот секретар за надворешни работи, сер Едвард Греј, започнала сериозна иницијатива во однос на македонското прашање. На тој начин Велика Британија, за првпат по подолго време, ја презела главната улога во однос на македонското прашање наместо Русија и Австро-Унгарија.

Зголемениот интерес на британската влада за македонското прашање и нејзиното залагање за воведување радикални реформи кои требало да доведат до создавање на некој вид автономна управа во Македонија треба да се гледа во контекст на целокупните меѓународни односи во тој период. Имено, како што беше споменато и претходно, Британија сè повеќе се чувствувала загрошена од економското, политичкото и военото јакнење на новата колонијална сила – Германија. Тоа се забележувало и во односите со Османлиската Империја, бидејќи Германија во последните години одржувала многу поблиски односи со режимот на Абдул Хамид отколку што тоа бил случајот со Велика Британија. Слична била ситуацијата и во однос на Блискиот и на Средниот Исток, каде што влијанието на Германија станувало сè посилено. Најдобра потврда за тоа бил планот на германската влада за добивање концесии од страна на Портата за изградба на Багдадската железница. Со изградбата на оваа железница, железничкиот сообраќај од Берлин до Персискиот Залив би бил ставен целосно под германска контрола. На тоа совршено одговарал и планот на Австро-Унгарија за изградба на железничка линија од Босна и Херцеговина преку Нови Пазар и Вардарската долина до Солун.⁴ Ваквата германска и австриска политика ја принудиле Британија да се сврти кон своите поранешни ривали Франција и Русија. Како дел од планот за подобрување на односите со Русија и за решавање на меѓусебните интереси бил и планот за реформи во Македонија. Со него Британија сакала да постигне и тактичка и стратешка предност во однос на своите ривали. Од една страна, таа требало да ги подобри своите позиции на Балканот и во однос на Османлиската Империја, да им го одземе правото на Австро-Унгарија и на Русија да го водат главниот збор

⁴ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 45.

во балканските работи, а, од друга страна, да се приближи кон Русија на сметка на Германија и Австро-Унгарија.⁵

Зголемениот интерес за ситуацијата во Македонија и за македонското прашање Британија го правдала и со хуманитарни причини, т.е. со својата божемна загриженост за тешката положба во која се наоѓа македонското население, како и со притисокот на домашната јавност и на медиумите да се направи нешто за да му се помогне на „измаченото христијанско население“ во Македонија. Во овој поглед треба да се спомене и улогата што ја имал т.н. Балкански комитет, кој дејствувал во Лондон и кој бил доста активен и влијателен во овој период. Комитетот вршел постојан притисок врз владата за нејзино поактивно вклучување во балканските работи, како и за преземање порадикални реформи во однос на Македонија.⁶

Во такви услови, во декември 1907 година британскиот министер за надворешни работи, сер Едвард Греј, испратил меморандум до амбасадорите на другите големи сили – Австро-Унгарија, Русија, Франција, Италија и Германија, во кој се барало проширување на реформскиот проект за Македонија. Во меморандумот, меѓу другото, тој ги обвинил османлиските власти дека „немаат капацитет да се справат со јавниот ред во Македонија“.⁷ Меѓутоа, одговорот на сите големи сили во однос на неговото барање бил негативен. И покрај тоа, Греј не се откажал лесно од својот план. Во едно опширно писмо испратено до министрите за надворешни работи на Австро-Унгарија, Германија и на Русија во кое го изразил жалењето за неприфаќањето на неговиот реформски проект тој истакнал: „Интересот на Англија за македонското прашање не е условен од нејзините интереси и политички мотиви, туку од желбата да ја симне од себе одговорноста која ја има преземено според одредбите од Берлинскиот договор“.⁸

Во февруари 1908 година Едвард Греј го изложил предлогот за спроведување реформи во Македонија и во британскиот Парламент. Планот предвидувал „практично оттргнување на овој регион

⁵ Донеv, *Македонија*, 45-47.

⁶ Донеv, *Македонија*, 45.

⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For a Revolution, The Young Turks, 1902-1908* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 233.

⁸ Александар Растовиќ, „Реформски пакет Едварда Греја за Македонију 1908 године“, во: *Историјски часопис* 58 (2009): 268, пристапено на 25 септември 2012, <http://scindeks.ceon.rs/Journals.aspx>.

од турска контрола“.⁹ По добивањето согласност од Парламентот, на 3 март 1908 година Едвард Греј и британското Министерство за надворешни работи подготвиле Предлог-проект за реформи во Македонија, кој потоа бил испратен на разгледување до владите на другите големи сили.

Како основа за започнатата реформска акција, британската влада се повикувала на одлуките на Берлинскиот конгрес од 1878 година и на задолженијата што ги презеле земјите-потписнички на Берлинскиот договор и посебно на членот 23 од Договорот, кој индиректно упатувал на спроведување реформи во Македонија.¹⁰ Владата констатирала дека повеќето од реформите предвидени со Берлинскиот договор воопшто не биле спроведени и тоа била една од главните причини за неподносливата ситуација во која се наоѓала Македонија. Во последните години ситуацијата достигнала критично ниво, поради што се наметнувала потребата од итно спроведување на предвидените реформи со цел да се подобри ситуацијата во Македонија и да се спречи опасноста што му се заканувала на мирот во целиот регион, па и пошироко. Со реформскиот проект се предлагало именување на еден „гувернер на Македонија“ (Governor of Macedonia), кој би имал широки овластувања, со мандат од неколку години, и кој не би можел да биде сменет освен со согласност на големите сили. Избраниот гувернер требало да биде „турски државјанин“, а дали ќе биде христијанин или муслиман, се оставало дополнително да се одлучи, пред сè, во зависност од неговите лични карактеристики, способности и моќта што би ја поседувал. Гувернерот требало да ја раководи жандармеријата која би била формирана и предводена од страна на европски офицери. За да се овозможи целосна независност на работата на гувернерот од турските власти, се предлагало неговите примања да ги гарантираат големите сили, а истите да се обезбедуваат од „македонскиот буџет“. Од овој буџет би се финансирале и цивилните агенти, финансиските комесари и нивниот персонал, како и турските воени сили во Македонија, кои би останале во служба на султанот. Бројот на овие сили требало значително да се намали, а за

⁹ Anderson and Hershey, *Handbook*, 389.

¹⁰ British proposals for Reforms, Foreign Office, 3 march 1908, во *Documents On The Struggle Of The Macedonian People For Independence And National State, volume one*, ed. Hristo Andonov Poljanski, Velimir Brezovski, Ivan Katardziev, Branko Panov, Aleksandar Hristov (Skopje: The University of “Cyril and Methodius”, 1985).

сметка на тоа, големите сили би го гарантирале интегритетот и надворешната безбедност на овој дел од империјата. Исто така, тие би презеле обврска да извршат постојан притисок врз владите во Атина, Софија и во Белград со цел последниве да ги контролираат активностите на своите вооружени групи и да не дозволуваат тие слободно да преминуваат на териториите на „македонските вилаети“.¹¹

Британската влада се надевала дека со ваквите реформи, земјата за кусо време би била смирена и стабилизирана, вооружените групи и банди би биле исчистени, со што би исчезнале насилствата и би се создале поволни услови за спроведување на предвидените граѓански и финансиски реформи, кои би биле од корист за целокупното население во Македонија, и за христијаните и за муслиманите, за нивната безбедност и за имотите. Во тој правец, владата била подготвена да соработува со другите големи сили, да биде кооперативна и да ги разгледа и нивните предлози и мерки кои би биле во функција на смирување на ситуацијата во Македонија. На крајот, британската влада констатирала дека е свесна оти предложените реформи ќе предизвикаат големо незадоволство кај османлиската влада, но, во исто време, се надевала дека доколку сите големи сили ѝ дадат до знаење дека „подеднакво се искрени и посветени“, можат да обезбедат османлиската страна да прифати каков било предлог кој не би го загрозил нејзиниот територијален интегритет.¹²

Од текстот на Предлогот може да се заклучи дека британската влада и нејзиниот министер, Едвард Греј, во суштина предвидувале создавање на некој вид автономија на Македонија со свои институции, како гувернер, жандармерија и посебен буџет. Гувернерот би имал своја администрација финансирана од македонскиот буџет и контролирана од финансиска комисија составена од претставници на големите сили. Врз вака проектираните институции, султанот и Портата во Цариград би имале само формална, но не и суштинска надлежност.

Секако, Британците имале и свои интереси зошто предлагале македонскиот буџет да биде под меѓународна контрола, а неговите средства да не се користат за други намени надвор од територијата на Македонија. Имено, Британија сметала дека средствата предви-

¹¹ „British proposals“, 460-461.

¹² „British proposals“, 461.

дени со македонскиот буџет Портата во Цариград лесно може да ги пренамени за други цели, посебно за изградба на Багдадската железница, и со ваквиот предлог планирала да ѝ го одземе тоа право.

Британскиот реформски проект, очекувано, бил дочекан со незадоволство во Германија и во Австро-Унгарија, а првично и во Русија. Австро-Унгарија и Русија не можеле да го прифатат британскиот предлог, бидејќи тој ги ослабнувал нивните привилегирани позиции во Македонија. Имено, прашањата кои порано тие самите ги договарале, сега требало да ги решава Комисија составена од претставници и на другите заинтересирани сили. Поради тоа, Австро-Унгарија и Русија сметале дека потегот на Британија е нејзино мешање во балканските прашања, како сфера на интерес на Австрија и на Русија.¹³ Германија, исто така, енергично го отфрлила британскиот предлог со образложение дека на тој начин се руши суверенитетот на султанот и дека тоа претставува мешање во внатрешните работи на Османлиската Империјата. Зад ова одбивање, всушност, се криел германскиот интерес да ги задржи своите добри односи со Цариград, така што нејзе не ѝ одговарале никакви дополнителни притисоци врз Портата за нови реформи и отстапки во однос на Балканот и на Македонија. Во дипломатските извештаи од овој период проверуваат информациите дека Австро-Унгарија и Германија ја убедувале Портата дека двете земји ќе направат сè британските предлози никогаш да не се остварат.¹⁴

Италија, исто така, не го прифаќала британскиот предлог и застанала на страната на Австро-Унгарија и на Германија, но поради специфичната положба во која се наоѓала во тоа време, јавно не го објавила својот став. Од друга страна, Франција останала воздржана, чекајќи го конечниот став на Русија.¹⁵

Британскиот реформски проект со особено внимание и интерес го следеле и балканските држави. Бугарија, Србија и Грција, секоја водејќи се од сопствените интереси, различно реагирале на предлогот на Едвард Греј за создавање автономна управа во Македонија. Така, во Софија тој бил „еднодушно прифатен од страна на бугарската јавност“.¹⁶ Тоа прифаќање произлегувало од бугарскиот став дека автономијата на Македонија, како земја

¹³ Растовиќ, „Реформски пакет“, 261.

¹⁴ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 113-114.

¹⁵ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 115.

¹⁶ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 117.

населена „доминантно со бугарско население“, би била само прв чекор и преодна фаза за нејзиното целосно припојување кон Бугарија. Бугарските општествени и политички кругови, како и јавноста, биле длабоко убедени дека кога еднаш ќе се создаде автономна македонска држава, таа подоцна неминовно би одлучила да се приклучи кон својата матица, Бугарија, слично како и Источна Румелија во 1885 година.

Од друга страна, Грција и Србија со вознемиреност гледале на новата реформска акција за Македонија. Тие се плашеле дека со евентуалното прогласување на автономија на Македонија, таа и нејзините жители засекогаш би биле загубени за нивните интереси на сметка на Бугарија. Според нив, најдобро во тој момент било да се задржи постојната ситуација на статус кво, а доколку тоа не е можно, територијата на Македонија, т.е. на трите вилаети, како што биле официјално нарекувани, да се подели на сфери на влијание според „етничкиот принцип“. Во основа, тоа би значело прв чекор кон нејзина поделба помеѓу балканските држави.¹⁷ Поради тоа, двете земји презеле активна дипломатска кампања, пред сè во Лондон, за објаснување на своите ставови и интереси со цел да се спречи или барем да се ревидира предложениот реформски пакет. Така, во март 1908 година српскиот амбасадор во Лондон, Михајло Милиќевиќ, го информирал Чарлс Хардинг дека „за Србија, предлогот за автономија на Македонија и именување генерален гувернер е неприфатлив без гаранција за правата и за самостојниот развој на одделните народности“.¹⁸

Во сета оваа дипломатска игра, најинтересен бил ставот на Русија. Ова, меѓу другото, и затоа што самиот британски проект бил насочен, пред сè, кон Русија. Руската влада најпрво го одбила британскиот предлог бидејќи сè уште не сакала да ги раскине обврските преземени заедно со Австро-Унгарија. Но, исто така, не сакала да даде до знаење и дека целосно се приклучува кон страна на Велика Британија наспроти Германија. Сепак, кон крајот на март руската дипломатија излегла со сопствен предлог за реформи во Македонија, кој бил многу сличен со британскиот предлог. Според Александар Растовиќ, тој единствено се разликувал во делот кој се однесувал на намалувањето на бројот на турските трупи во

¹⁷ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 115-117.

¹⁸ Растовиќ, „Реформски пакет“, 267.

Македонија, а кои требало да бидат заменети со меѓународни сили.¹⁹

На 31 март 1908 година рускиот министер за надворешни работи, Александар Извољски, испратил нота до својот британски колега, Едвард Греј, во која се содржел рускиот одговор на неговиот реформски проект. Во нотата биле претставени руските забелешки на предлогот, како и руските предлог-идеи за новата реформска акција. Од одговорот може да се забележи дека руската страна не се согласувала со идејата за именување генерален гувернер на Македонија со оправдување дека тој би бил неприфатлив за Портата во Цариград, но и за другите големи сили. Наспроти тоа, Русите предлагале неговите задолженија да му се дадат на „генералниот инспектор на трите вилаети“ Хилми-паша, кој требало да биде издигнат во ранг на везир. Русите, исто така, не се согласувале со намалувањето на бројот на турските трупи во Македонија, додека финансиските, судските и административните реформи се предлагало да ѝ се доверат на една финансиска комисија составена од членови именувани од големите сили, а кои би ги имале истите права како и постојните австриски и руски цивилни агенти. Оваа комисија требало да биде во служба на султанот.²⁰

Британската влада ги прифатила повеќето руски забелешки и предлози. Таа изготвила нов и модифициран предлог, во кој биле значително ублажени првичните „радикални“ идеи. Меѓу другото, бил прифатен рускиот предлог за именување генерален инспектор наместо предвидениот генерален гувернер, но со речиси истите надлежности како и гувернерот. Генералниот инспектор требало самостојно да ги одредува повисоките службеници во својата администрација во Македонија: валиите, нивните помошници, генералните секретари, кајмакамите и другите пониски службеници, и да дејствува, во суштина, независно од султанот.²¹

Рускиот план и модифицираниот британски предлог претставувале основата врз која се одвивала понатамошната интензивна комуникација помеѓу двете страни со цел да се усогласат ставовите и да се изгради еден заеднички предлог. Конечниот предлог требало да биде потврден од страна на императорите Николај II и Едвард VII на нивната заедничка средба предвидена да се одржи во

¹⁹ Растовиќ, „Реформски пакет“, 261.

²⁰ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 125.

²¹ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 125-126, 132.

градот Ревал (денешен Талин, Естонија). Заедничкиот предлог, истовремено, требало да го симболизира и британско-руското зближување и нивните идни заеднички проекти во однос на Балканот и на Османлиската Империја.

Ревалската средба на двајцата императори се одржала на 9 и на 10 јуни 1908 година и предизвикала големо внимание во тогашната европска јавност. Весникот *Политика* пишува: „Ниту еден политички настан не ја заинтересирал Европа толку многу како што е тоа ревалскиот состанок. Целиот свет ги има вперено очите во Ревал, оти тука треба да се решат неколку прашања од многу голема важност и да се види дали е можно да се создаде ново групирање на големите сили во корист на општиот мир“.²² Според извештаите, средбата требало да ги потврди заедничките интереси и меѓусебната поделба на сфери на влијание, особено во однос на азиските области (Персија и Авганистан), поради што најголемо внимание, всушност, ѝ било посветено на ситуацијата во Персија (денешен Иран).

Што се однесува до Македонија, во Ревал двајцата монарси се согласиле за потребата од изготвување на еден нов детален план кој би довел до формирање автономна управа во Македонија и, на тој начин, до нејзина пацификација.²³ Притоа, планот бил посебно детално разработен на средбата помеѓу Извољски и сер Чарлс Хардинг, потсекретарот во британското Министерство за надворешни работи. На неа опширно биле разгледани спорните прашања и неусогласеноста што постоела помеѓу британскиот и рускиот предлог. Главните несогласувања се појавиле околу прашањето за овластувањата на генералниот инспектор, потоа околу начинот на именување на службениците во неговата администрација, како и околу буџетот на македонските вилаети. Руската страна и во текот на овие разговори инсистирала дека некои од британските предлози се прилично радикални и како такви нема да бидат прифатени од страна османлиските власти, но и од дел од големите сили, во прв ред од Германија. Забелешките посебно се однесувале на овластувањата на генералниот инспектор да дејствува прилично

²² „Руско-енглески споразум“, *Политика*, 1571, 3 јуни 1908, 1, пристапено на 3 ноември 2012, <http://scc.digital.nb.rs/document/P-2484-1908>.

²³ Растовиќ, „Реформски пакет“, 272.

независно од султанот, како и во однос на планот за намалување на османлиските трупи во Македонија.²⁴

Според документите што беа консултирани, постојат различни информации за тоа што навистина се разговарало на средбата во Ревал во однос на македонското прашање и што конкретно било договорено. Според едни податоци, „меѓу двете страни бил постигнат договор, кој требало да претставува основа за една поширока согласност меѓу големите сили“.²⁵ Тука понатаму се вели дека на средбата на двајцата императори, британската страна предложила „ново решение за Македонија, кое подразбирало таа област да добие автономна административна управа“, а бил предложен и „детален план за нејзина пацификација, кој бил прифатен и од страна на Русите“.²⁶ Српскиот весник *Политика* во бројот од 3 јуни 1908 година (16 јуни нов стил) пренесува изјава дадена од страна на рускиот министер Извољски за некои англиски новинари, според која, „во однос на македонското прашање, како и за прашањата што се однесуваат на централна Азија била постигната целосна согласност“.²⁷ Иако не е познато врз која основа била постигната согласноста, понатаму се информира дека „руската влада веднаш ќе започне да работи на изработка на конечната програма за реформската акција во Македонија“, која подоцна требало да биде поднесена на разгледување до другите европски сили.²⁸ Подоцна, во бројот од 2 јули (15 јули нов стил), повеќе од еден месец по завршувањето на ревалската средба и во време кога Младотурската револуција веќе имала земено сериозен замав во Македонија, весникот *Политика* објавил информација дека руската и англиската влада испратиле свои посебни ноти до другите големи сили во однос на реформскиот проект во Македонија. Притоа, според англискиот предлог, се барало предвидените реформи да се спроведат веднаш со цел да се врати редот во провинцијата, додека рускиот предлог бил повоздржан и во него се барало најпрво да се провери дали предложените мерки се потребни и дали, евентуално, не е потребно нивно модифицирање.²⁹

²⁴ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 135.

²⁵ Растовиќ, „Реформски пакет“, 272-273.

²⁶ Растовиќ, „Реформски пакет“, 272.

²⁷ „Руско-енглески споразум“.

²⁸ „Руско-енглески споразум“.

²⁹ „Телеграми“, *Политика*, 1600, 2 јули 1908, 2, пристапено на 3 ноември 2012, <http://scc.digital.nb.rs/document/P-2484-1908>.

Иако е тешко да се утврди вистинитоста на овие новинарски извештаи, најверојатно е дека и покрај искажаната заедничка согласност околу потребата од спроведување реформи во Македонија, сепак на средбата во Ревал не бил изработен еден заеднички предлог-проект. Ваквата теза ја застапува и Шукру Ханиоглу, кој повикувајќи се на британски документи и на едно писмо испратено од Извољски до Бенкендорф, смета дека во Ревал не бил изработен никаков заеднички план во однос на Македонија.³⁰ Така, иако двете страни сакале да остават впечаток во пошироката европска јавност дека меѓу нив постои целосна согласност за сите прашања, сепак и по завршувањето на ревалската средба останале разликите кои постоеле помеѓу британската и руската влада околу тоа како треба да изгледа конечниот реформски пакет за Македонија. Разликите што постоеле помеѓу двете земји најверојатно биле причината за тоа што во Ревал не бил изработен заеднички реформски план, туку само била искажана „заедничката согласност за потребата од негово изготвување“ во „најскоро време“ и во консултации со другите големи сили. Како доказ за ова може да послужи и фактот што двете страни излегле со свои посебни соопштенија за разговорите во Ревал, како и со посебни предлози околу тоа каква треба да биде иднината на реформскиот проект во Македонија.

Сепак, во дипломатските кругови, како и во пошироката европска јавност, се раширило убедувањето дека Британците и Русите во Ревал постигнале „целосна согласност“ околу реформскиот проект во Македонија, кој, во крајна линија, предвидувал нејзина изградба во посебна автономна област. Ваквите информации предизвикале загриженост кај дел од големите сили, кај балканските земји и, пред сè, во Османлиската Империја.

Една од земјите кои со загриженост гледале на руско-британското зближување била Германија. Сепак, водејќи се од своите интереси, германската дипломатија не го отфрлила веднаш реформскиот проект за Македонија. На почетокот на јули германската влада изјавила дека „во принцип го прифаќа британскиот предлог за формирање на мобилни трупи во Македонија..., а во пријателски дух и благонаклоно ќе ги разгледа и руските предлози“.³¹ И од последниов цитат може да се заклучи дека не постоел еден заеднички реформски план, туку одделни, англиски и руски,

³⁰ Hanioglu, *Preparation*, 470.

³¹ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 145.

предлози. Германскиот амбасадор во Санкт Петербург, Пуртале, во еден свој извештај му ги пренесол на државниот канцелар Фон Билоф информациите и реакциите во врска со средбата во Ревал до кои дошол. Амбасадорот оценува дека иако средбата не значела „проширување на договорот за сојуз“ склучен претходната година помеѓу Англија и Русија, сепак таа средба претставува уште еден сигнал за сè поголемото зближување помеѓу двете земји, и уште повеќе за групирањето на Англија, Русија и на Франција во еден сојуз.³² Доказ за ваквото зближување била волјата за повторна средба што ја изразиле двајцата императори „пред да помине долго време“. Во однос на Македонија, амбасадорот известува дека, според полуофицијалната телеграма што ја добил, разговорите помеѓу руските и англиските претставници по прашањето за реформи во Македонија „довеле до речиси целосен договор“, а во врска со тоа прашање, рускиот министер Извољски сакал да разговара и лично со него и со другите претставници на германската влада.³³

Гласовите за ревалската средба и за одлуките што биле донесени на неа сепак најмногу ги вознемириле духовите во Османлиската Империја. Портата истакнувала дека не може да се согласи со новиот британско-руски реформски проект, а особено никако не можела да го прифати предложеното намалување на бројот на нејзините вооружени трупи во Македонија. За ваквите свои ставови, османлиската влада, се чини, била охрабрена од страна на Австро-Унгарија и на Германија.

И додека во европските престолнини се одвивале дипломатските преговори околу конечниот изглед на новиот реформски план за Македонија, а во пошироката европска јавност се анализираше одлуките и значењето на ревалската средба, од Македонија започнале да доаѓаат информации за побуни и немири во редовите на османлиската армија. На 3 јули 1908 година командантот на резервниот состав на армијата во Ресен, Нијази-бег, му откажал послушност на султанот и со неколку десетици потчинети офицери и војници се одметнал во планините. Следните денови неговиот

---

³² Извештај на амбасадорот Пуртале од Санкт Петербург до државниот канцелар грофот Фон Било во Берлин од 12 јуни 1908 година во врска со средбата во Ревал и англиско-руските договори за Македонија, во *Германски документи за политиката на Германија и европските големи сили во Македонија (1904-1910)*, избор, предговор и редакција Ѓорѓи Стојчевски (Скопје: Државен архив на Република Македонија, 2005).

³³ Извештај на амбасадорот Пуртале, 239.

пример бил следен и од други високи офицери и претставници на османлиската елита. За кусо време бунтот прераснал во масовно револуционерно движење, кое се проширило низ целата Империја. На чело на движењето се наоѓал т.н. комитет Единство и напредок составен, пред сè, од млади и реформски ориентирани личности, претставници на османлиската воена елита. Повеќето од нив биле армиски офицери образовани во западноевропските земји. Повод за нивната акција биле токму информациите дека се планираат нови реформи во Македонија. Младотурците, како што биле нарекувани, се плашиле дека, како и многупати претходно, султанот Абдул Хамид II ќе попусти под притисокот на големите сили и ќе ги прифати новите реформски предлози кои, според нив, би значеле отстранување на Македонија од Империјата. Во тие околности, младотурскиот Комитет проценил дека државата е во опасност и дека е дојдено време за детронизирање на апсолутистичкиот режим на Абдул Хамид и за демократизација на земјата. Спасот на Империјата и на нејзините европски поседи Комитетот го гледал во нејзината модернизација и реформирање по примерот на западноевропските земји. За таа цел се барало враќање на Уставот од 1876 година, распишување парламентарни избори и формирање демократски парламент по примерот на западноевропските земји.³⁴

Многу е веројатно дека врз одлуката за отпочнување на младотурската револуционерна акција во тој момент свое влијание имале и некои од големите сили. Во прв ред тоа биле силите како Германија и Австро-Унгарија, на кои не им одговарале новите односи на Балканот диктирани од Британија и од Русија. Од друга страна, Јован Донеv смета дека за отпочнувањето на младотурската акција голема улога одиграла токму британската дипломатија. Според него, Британците немале искрена намера за спроведување на реформите кои самите ги предлагале, како и за формирање една автономна управа во Македонија. Македонскиот реформски проект бил само еден тактички маневар на британската влада за остварување поголеми интереси, односно за нејзино приближување кон Русија и Франција наспроти Германија. Отпочнувањето на младотурската акција и создавањето комплетно нова ситуација во Империјата би ѝ дало совршена можност на британската влада елегантно

³⁴ За појавата, развојот и за активностите на младотурците и на комитетот Единство и напредок. види кај М. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For a Revolution, The Young Turks, 1902-1908* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

да се повлече од реформскиот проект, како што на крајот и се случило.³⁵

Младотурското движење за кусо време постигнало целосен успех и го принудило султанот Абдул Хамид II на радикални отстапки. Тој набрзина го вратил во сила Уставот од 1876 година и се согласил да распише избори во земјата и да се воспостави демократски парламент со кој би ја делел власта. Во исто време биле легализирани и пацифизирани сите вооружени чети, а била прогласена и амнестија за политичките затвореници.

Новата ситуација што настанала со избувнувањето на револуцијата била внимателно следена од страна на големите сили. Во новите, радикално променети околности британската влада заклучила дека не е време за наметнување нови обврски на Империјата и веднаш по објавување на информациите за прогласувањето на Уставот, го суспендирала реформскиот план за Македонија, истакнувајќи дека „ќе го следи развојот на настаните во Отоманската империја и ако има потреба ќе се продолжи со реформската акција“.³⁶ Владата сега била подготвена да чека и да види како ќе се одвива идната ситуација и дали, евентуално, со новите промени Империјата ќе биде во можност да ги спроведе предвидените реформи. Министерот Едвард Греј во парламентот изјавил дека „британската влада нема да презема никаква самостојна акција во поглед на македонското прашање“. Владата ја поздравила новонастанатата ситуација. За неа, сега, најважно било и соседните балкански држави да ја прифатат таа ситуација и да го спречат организирањето и испраќањето паравоени чети од нивната територија во Македонија. Ако новата османлиска власт успее да ја реорганизира администрацијата и да гарантира подеднакви права за христијаните во Македонија како и за муслиманите, новата состојба би била прифатлива за Британија. Британците сега верувале дека „реформирана Турција би била најдоброто решение за македонското прашање, само ако соседите ја остават на мира“.³⁷

Во исто време и Русија се откажала од својот дел од реформскиот проект. Министерот Извољски ја образложил ваквата

³⁵ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 154.

³⁶ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 153.

³⁷ „Телеграми Пресс-биру“, *Политика*, 1614, 16 јули 1908, 2 пристапено на 5 ноември 2012, <http://scc.digital.nb.rs/document/P-2484-1908>; исто и: „Маједонске реформе“, *Политика* 1613, 15 јули 1908, 2, пристапено на 5 ноември 2012, <http://scc.digital.nb.rs/document/P-2484-1908>.

одлука со потребата „на сегашното движење да му се даде шанса да покаже со колкава позитивност тоа може да се ефектуира“. ³⁸ Предлозите за суспендирање на реформскиот проект со задоволство биле прифатени и од страна на Австро-Унгарија, Германија и на другите големи сили кои, секоја од свои причини, сметале дека треба да им се даде шанса на младотурците. На тој начин, реформскиот проект за Македонија, кој кренал голема врева во европската политичка јавност, наеднаш бил суспендиран и одложен „за подобри времиња“ уште пред истиот да биде конкретизиран и да започне неговата имплементација.

Но, за жал за Македонија и за нејзиното население, подобри времиња нема да дојдат. Новите османлиски власти воопшто немале намера да ги исполнат реформите што ги очекувале од нив европските сили. Во следниот период ситуацијата наместо да се подобри, уште повеќе се влошила. Младотурците, во прв ред, биле османлиски националисти. Тие верувале дека спасот на Империјата лежи во изградба на единствена „османлиска нација“ составена од сите етнички групи и религии кои егзистирале во државата, по примерот европските нации-држави. Поради тоа, нивната главна цел била да ја зачуваат Македонија како интегрален дел од османлиската држава, а не да ѝ дадат некаква автономија или самоуправа. Како аргумент за тоа може да послужи и меморандумот кој во мај 1908 година бил испратен од битолскиот разгранок на комитетот Единство и напредок до конзулите на сите големи сили, освен до рускиот конзул. Во него се истакнувало дека „Македонија е денес еден дел од Отоманската империја и не може да се оддели од неа, нејзиниот живот е поврзан со животот на Империјата. Среќата на трите вилаети, кои што Европа сака да ги претвори во една вештачка Македонија, се врзани со среќата на 27 други вилаети, што заедно ја сочинуваат Османлиската држава“. ³⁹

Оваа политика за единствена османлиска нација не била во интерес на христијанското население во Македонија и пошироко на Балканот. Таа била целосно неприфатлива и за водачите на македонското револуционерно движење бидејќи била во спротивност со нивните залагања за изградба на автономна македонска држава. Уште повеќе, со османлиската нација не се идентификувал и најголем дел од муслиманското нетурско население во Империјата.

³⁸ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 154.

³⁹ Донеv, *Македонија во британско-руските односи 1907-1908*, 150.

ријата, меѓу кои и Албанците. Поради тоа, најголем дел од нетурското население ги отфрлило идеите и проектите на младотурците и во тоа, меѓу другото, лежи една од главните причини за неуспехот на младотурскиот реформски проект.

Сепак, неуспехот на младотурскиот проект и влошувањето на ситуацијата во Македонија во следните години не довеле до враќање на интересот на големите сили за реформскиот план како што било претходно најавувано. Политичката ситуација во Европа, во меѓувреме, крајно се усложнила. Односите помеѓу европските земји, сега веќе поделени на блокови, толку се влошиле што во секој момент постоела опасност од избувнување на голема војна. Зафатени со меѓусебните проблеми и стремејќи се да ја избегнат или барем да ја одложат војната која станувала неминовна, европските големи сили им го препуштиле решавањето на македонското прашање на балканските земји. Во такви околности, Србија, Грција, Бугарија, Романија и Црна Гора процениле дека е дојдено времето за остварување на нивните големодржавни интереси на сметка на Османлиската Империја, а во нејзините рамки и на Македонија. Во текот на 1912 година, поттикнати од Русија, балканските држави го формирале т.н. Балкански сојуз, чие создавање ќе доведе до избувнување на Балканските војни, а на крајот и до поделба на Македонија. Во следните години оваа поделба била санкционирана од страна на големите сили и на балканските држави на серија мировни конференции, со што автономијата и самостојноста на Македонија, како опции за решавање на македонското прашање, ѝ отстапиле место на идејата за нејзина поделба.

Од изложеното може да се заклучи дека иако Велика Британија и Русија немале искрен однос кон реформите во Македонија и кон идејата за формирање автономна македонска управа и истата ја користеле за остварување на сопствените стратегиски интереси, сепак нивниот реформски проект од 1908 година е значаен за македонската историја од неколку аспекти. Имено, тоа бил последниот обид на големите сили за спроведување реформи во Македонија, кои требало да бидат во интерес на самата Македонија и на нејзиниот народ. Исто така, тоа бил последниот посериозен обид идејата за автономија на Македонија да се постави високо на агендата на европските големи сили. Таа идеја и целокупниот реформски проект ја преокупирале европската и балканската јавност во првата половина на 1908 година. Балканските земји стравувале од

можноста реформскиот проект да се спроведе на дело, така како што бил замислен. Информациите од средбата во Ревал дека рускиот цар и британскиот крал се договориле за формирање автономна управа во Македонија претставувале непосреден повод за отпочнувањето на Младотурската револуција од јули 1908 година. Избувнувањето и почетниот успех на Револуцијата, од своја страна, предизвикале идни далекосежни последици и големи промени, како во Македонија така и пошироко на Балканот.

На крајот, треба да се истакне и тоа дека реформскиот проект од 1908 година и ревалската средба подоцна честопати биле користени од страна на македонските дејци и револуционери како аргумент пред меѓународната јавност во прилог на потребата од формирање автономна или независна македонска држава. Така, Крсте Мисирков во едно писмо од 31 октомври 1911 година упатено до претседателот на Санктпетербуршкото словенско добротворно друштво, А. А. Нарискин, во кое барал Русија да се заложат за спас на Македонија во интерес на целото православно словенство, меѓу другото, се повикува и на одлуките од Ревал: „Ревалската средба на монасите ја покажа спремноста на Англија да инсистира да ѝ се даде автономија на Македонија. Франција, како сојузник на Русија, тешко дека би ја откажала поддршката“.⁴⁰ Исто така, Мисирков и Чуповски во своето писмо–меморандум испратено до рускиот министер за надворешни работи, С. Д. Сазанов, од 7 септември 1914 година тврдат дека ревалските реформи од 1908 година, како и другите реформски проекти од претходно, предвидувале „целосна автономија на Македонија“, но дека истите биле „претекнати“ од страна на младотурците со прогласувањето на Уставот од 1908 година.⁴¹

---

⁴⁰ Крсте Петков Мисирков, *Писма: 1911-1917*, предговор и редакција Растислав Терзиоски (Скопје: ДАРМ, 2007), 47.

⁴¹ Мисирков, *Писма*, 89.

Zdravko STOJKOSKI

BRITISH-RUSSIAN REFORM PROJECT FROM 1908
AND ITS IMPORTANCE FOR MACEDONIA

- s u m m a r y -

Political rapprochement between Britain and Russia at the end of 1907 and during 1908, led to new proposals for implementation of reforms in Macedonia. British-Russian reform project, among the other, provided establishment of an autonomous administration in Macedonia, within the Ottoman Empire. This proposal was discussed by the two emperors at their meeting in Reval in June 1908. The Reform project was one of the last attempts of the great powers to defuse the situation in Macedonia and for creating on some kind of autonomy for Macedonia. Information's about these plans were the main reason for the outbreak of the Young Turk revolution in July 1908.